

<http://ide.li/article2285.html>

Българите и техният дълъг път от Тянь Шан до Европа

Гл. ас. д-р Петър Голийски, СУ "Св. Климент Охридски"
Материал на списание **Българите в Австрия**

Макар и да сме народът, който единствен в Европа е запазил етническото си име и названието на страната си непроменени от времето на заселването си на Балканите, ние продължаваме да бъдем срамно невежи по отношение на най-древната си история...

В сърцето на Азия (Част първа)

За най-старите обиталища на българите в Азия сведенията са оскъдни и за съжаление твърде епизодични. Въпреки това старателното им издирване може да разкаже все нещичко за най-древната ни история.

Първи по важност са китайските извори, макар че те обхващат един твърде късен период. В тях българите фигурират под имената **Булуочжи/Булуодзи, Полюхан/Полуохан/Булюхан/Булудзян** и **Булуген**. Повечето форми са засвидетелствани в лични имена. По думите на учения Санпин Чен, познавач на старата китайска историческа книжнина, всички тези варианти отговарят на едно и също етническо име: българи. За пръв път те са споменати във връзка със събития от IV век и са представени като остатък от старата Хунска конфедерация от Централна Азия. Остатък само в политически, но не и в етнически и езиков смисъл. Самите китайски извори подчертават европейския расов тип на **българите/булуочжи**, познанията им по земеделие и непокорния им дух. Териториите, обитавани от тях, са обхващали района около източнотаримските градове Турфан и Дунхуан (днес в провинция Синдзян), в стари времена населяван от хора от европейската раса, и района северно от планината Тянь Шан, вероятно около днешния град Бешбалик.

Друго сведение за по-ранен период, отново локализиращо българите като население от Таримския басейн около планината Тянь Шан, е оставено от живелия през XIII век арменски историк Степаннос Орбелян. Той съобщава, че около 240 г. в страната на халандурите (или хайландурите), тоест уногундурите, намираща се в Китай (всъщност в Таримския басейн, днес основно зает от пустинята Такламакан), избухнали размирици и група победени бегълци се установяват няколко години по-късно в Армения, където дават началото на прославения аристократичен род Мамиконяни. За тези събития разказват и по-ранните арменски автори Мовсес Хоренаци и Себеос.

Друго сведение за българите в днешен Западен Китай, макар и много по-късно, принадлежи на руския историк от XVII век Андрей Лизлов. Той посочва 4 страни, които се намирили "близо до Индия": Аргон, Арсатер, Аниа и Белгиана. Аргон всъщност е таримската град-държава Арги (Карашахр), името Арсатер е идентично на самоназванието на тохарското население в Тарим – арси, което означава "бели, сребристи, блестящи" и по смисъл е идентично с превода на името "българи". Страната или планината Белгиана (страната на българите) по други източници също е локализирана в Таримския басейн, между планините Тянь Шан, Памир и Хиндукуш.

Други податки за най-старите земища на предците ни в района на Тарим са редица сходства между говорените там индоевропейски диалекти (т.нар. тохарски А и Б езици) и български диалектни и книжовни думи. Думи като **ватаф/ватах, вик, врът** (градина), **крамарин** (болярин, управител), **кукер, кукнувам/чучвам** (клякам, сядам),

кънтя, кръш (стръмно място), **лик, мушкам/муша, фрът** (старобългар. "брадва"), **цака** (начин, метод), **цапвам, цоцам/цукам** (пия) и много други имат близки тохарски паралели. Важно е да се посочи, че тохарският А и Б са индоевропейски диалекти, които обаче са близки не до околните индоирански езици, а на първо място до балто-славянските, келтските и германските езици, както и до тракийския, илирийския и арменския. По-късно, смесвайки се по своя път на запад с иранци от Средна Азия и Източна Европа, и с хуни, към изконния си тохарски език българите добавят и много ирански заемки, както и определен пласт военно-административна терминология от тюркски произход. Но запазват своите индоевропейски етнически и езикови характеристики. И може би именно това се оказва причината от IX век насетне езиците на българи и славяни на Балканите да се слоят безболезнено, защото вероятно те са били близки.

Първата миграция на българите на запад от Тянь Шан по всяка вероятност се осъществява в рамките на преселението на индоевропейските племена, наречени в китайските извори с името юечжи, а от гръко-латинските автори – асиани, пасиани, сакарауки и тохари. В последната четвърт на II век пр. Хр. те навлизат на територията на днешен Афганистан и ликвидират тамошното Гръко-бактрийско царство. Век и половина по-късно най-силното юечжийско племе основава мощната Кушанска империя, просъществувала до IV век.

В следващите столетия българите в Бактрия/Тохаристан и Согдиана (днешните Северен Афганистан и Таджикистан) почти постоянно са скрити за тогавашните историци и географи под политическото върховенство на Кушанската империя. Въпреки това отделни сведения за тях са достигнали до нас.

Най-ранното принадлежи на големия географ Птолемей, който около 170 г. сл. Хр. споменава народ, наречен **Borgi**, обитавал земите около Херат в днешен Западен Афганистан, явно откъснал се от основния масив по поречието на Аму Даря. На една антична карта с век по-стара от Птолемеевото сведение *боргите* отново са поместени в същия район. Много по-късно, в 972 г., анонимната персийска география "Худуд ал-Алам" помества в приблизително същия район селището Б.лхари, днес известно като Фалхар.

Още по-интересно е сведението, оставено от писалия преди 885 г. арабски автор Ибн Хордадбех. Имайки достъп до старите сасанидски архиви, той изброява кои средноазиатски владетели към 239 г. персийския цар Ардашир I Папак бил направил свои васали след полуразпадането на Кушанската империя. Сред тях е и един Бурджаншах, т.е. български цар, доколкото старото персо-арабско название на българите е бурджан. Неговите владения се намирили около днешните северноафганистански градове Хулм, Ишкашим, Кундуз и Баглан, югоизточно от Балх.

В съставения в 354 г. т. нар. "Анонимен римски хронограф" българите са споменати отново в приблизително същия район – около Индия.

Не по-малко интересни сведения за българите в Средна Азия е оставил в края на VII век големият арменски географ и енциклопедист Анания Ширакаци в своята география "Ашхарауц" ("Светопоказател"). Описвайки етническата ситуация в земите на днешните Афганистан и Таджикистан, и съчетавайки старите сведения на Птолемей с такива за средата или първата половина на VI век сл. Хр., арменският географ на два пъти споменава българите под името "народа булх" и "народа бушх". Втората форма се дължи на грешка при по-късните преписи на "Ашхарауц". В единия случай българите са представени като стар народ от Средна Азия (от кушанско време), а в другия – като новодошъл етнос, заселил се северно от река Аму Даря заедно с хефталитите, алхоните и валхоните (вархоните). Втората група българи се появява западно от Памир в периода 390-420 г., изселвайки се от земите на Таримския басейн,

подгонена от бързо засушаване. Точно по същото време китайските извори документират рязък демографски срив в Северен и Западен Тарим. Мигриращите таримски българи, възпозвайки се от напредването на войнствените хефталити, се установяват в района на днешен Таджикистан и около Ташкент – столицата на Узбекистан. За това свидетелства директно през XIII век арменският автор Вардан Арвелци, който помества "страната на булгарите" именно около Ташкент. Дори в една своя добавка към превода си на "Хронография" на Михаил Сирийски Вардан сочи, че българите са били ако не главният, то поне вторият по значение и влияние народ в могъщата Хефталитска империя, оцеляла на политическата карта на Средна Азия чак до 563 или 567 г. и в периода 484-535 г. превърнала в данъкоплатец Сасанидска Персия. В своя апогей около 500-510 г. Хефталитската империя владее старите области Согдиана и Тохаристан (Бактрия), Западен Тарим, по-голяма част от днешен Пакистан и Кашмир в Северозападна Индия. В 563 или 567 г. тази империя е унищожена от комбиниран удар на персите и тюрките.

В първата четвърт на V век заплахата от навлизането на хефталитите западно от Памир принуждава посткушанските държавици от земите на днешен Афганистан да се обединят под властта на княз Кидара, дал името на една просъществувала около половин век държавна формация, известна като Кидаритско царство. В него старите български заселници от II век пр. Хр. са играели толкова важна роля, че след разгрома на Кидаритското царство от перси и хефталити в 466 г. една група от тях се изселва към Източен Кавказ, където два века по-късно Анания Ширакаци ги регистрира под името Чдар-болкар (Кидаритски българи). Друга група кидаритски българи бяга на североизток в Южен Хиндукуш и Западен Тибет, и основава към края на V или началото на VI век държавата Болор. Нейното население са вторите булхи, записани от Анания Ширакаци и принадлежащи към старото население на Тохаристан. Тази държава оцелява чак до средата на IX век.

(Част втора) В подножието на Кавказ

Най-старото сведение за българи в Кавказ е оставил около 482 г. бащата на арменската историография Мовсес Хоренаци. Той споменава, че "в дните на Аршак" в страната на българите в Кавказ започват големи размирици и една част от тях, наречена с името Вльндур булкар (по-късните уногундури на Аспарух), водена от Вунд, се заселва в Северна Армения, където основава област с името Вананд.

Преселението на Вундовите българи в Армения става в 186 или 187 г. сл. Хр. Датировката напълно кореспондира с данните от "Именника на българските владетели", който посочва, че българите, управлявани от династията Дуло, в 165 г. вече са в Европа. Но някои косвени данни подсказват, че в Приазовието и Централен Кавказ българи е имало още в I век сл. Хр. и дори столетия по-рано. Как и кога точно са се появили остава открит въпрос.

Една част от ванандските българи малко по-късно се разселва към днешния Лазистански хребет южно от турския град Трапезунд. Чак до началото на миналия век тази планинска верига носи името Балхар или Болхар. Там са съществували и две едноименни селища, едното от които днес се нарича Бархала.

През 451-453 и 481-484 г. българите от Вананд взимат дейно участие в арменските националноосвободителни въстания срещу персите. На 26 май 451 г. в Аварайрската битка едно от крилата на арменската армия е командвано от българина Татул Вананда-

ци (Татул Ванандеца), а в 482 г. в Нерсехапатската битка начело на арменския стратегически резерв е друг българин – Врен Ванандаци. Родът Ванандаци запазва силните си позиции сред арменската аристокрация чак до 887 г., когато вследствие на бунт срещу арменския цар е разорен.

Малко след Вундовото преселение българите отново стават обект на внимание от страна на арменските автори. В 198 г. българи, хазари и барсили нападат Армения, но при река Кура са разгромени. През лятото на 227 г. българи и барсили отново нахлуват южно от Кавказ и пак търпят поражение. Този път обаче са принудени не само да дадат заложници, но и да осигурят спомагателен контингент на арменския цар Трдат II, който го изпраща в Северна Месопотамия да воюва против персите.

Съдбата на кавказките българи се променя рязко, след като в 370 г. хуните преминават река Волга и нападат аланите, а после и готите. В тези кампании българите воюват на страната на хуните, чието върховенство са принудени да приемат и благодарение на което още в 378-380 г. установяват първите си поселища в римската провинция Мизия, днешна Северна България. За това свидетелства съвсем ясно картата на св. Евсевий Йероним, съставена около 380 г., на която пише "Mesia hec & Vulgaria" ("Мизия, тук и България").

През V век историята на българите в Кавказ е сравнително слабо документирана. По арменски данни се знае, че в 460-462 г. (малко след разпадането на Атиловата империя) българите-уногундури, наречени от арменския историк Йелише хайландури, потушават в съюз с персите въстанието на царя на Кавказка Албания Ваче. Пак през това или в края на предходното столетие сред българите в Централен Кавказ започва да си пробива път християнството, разпространявано от арменски и сирийски мисионери.

След 467 г. инициативата за засилена военно-политическа активност преминава от централнокавказките и приазовските българи към българите от източните подножия на Кавказ (земите на днешен Дагестан). През VII век Анания Ширакаци споменава, че там обитават две български групи – **Чдар-болкар** (Кидаритските българи) и **Дучи-булкар** (в днешна Чечня). На запад от тях са **Олхонтор-болкар** (Аспаруховите уногундури). Ако Чдар-болкар се установяват в Дагестан около 467 г. като бегълци от разгроменото Кидаритско царство на територията на днешен Афганистан, то най-вероятно Дучи-булкар се заселват в 587/588 г., прогонени от Средна Азия от тюркските завоеватели. След тази дата издаването на "зелени карти" на българи за Кавказ е прекратено. Който не се е преселил от Средна Азия, остава завинаги там.

Между 488 и 552 г. в рамките на Суварската конфедерация заедно със сувари, хазари и барсили източнокавказките българи участват в серия от военни походи южно от тази планина било като съюзници на Византия, било по-често като коалирани с персите врагове на ромеите. Такива са походите от 488/489, 503, 504-508, 515, 521, 531, 550, 552 г. По време на този от 515 г. като съюзници на персите българите воюват чак в Сирия. В 552/553 г. обаче отношенията между Персия и Суварската конфедерация се влошават необратимо и се стига до война, вследствие на която много суварски, барсилски и български пленници са заселени от персите в южноарменската област Сюник (където българите основават провинцията Балк с 2 селища на име Вананд) и в Муганската равнина в днешен Южен Азербайджан, където доскоро или и сега съществуват хидронимът Болгару-чай (Българска река) и селищата Болхар, Болгар, Болгаркент, Болгар-кок-тепе.

На прага на Европа

В 558 г. Суварската конфедерация е разгромена от бягащите от тюрките авари.

Българите в Кавказ и Приазовието приемат аварската хегемония в името на общата отбрана срещу тюрките, но това не ги спасява. В 572 г. те са покорени от западните тюрки, под чийто ярем остават до 632 г.

В същата тази година владетелят на всички българи кан Кубрат Велики вдига успешно въстание срещу тюрките, ползвайки се и от подкрепата на своя приятел византийския император Ираклий, от когото получава високия сан патриций. Най-накрая българите могат да изпитат сладостта да имат собствена империя! Армиите им настъпват откъм Приазовието и Централен Кавказ навсякъде – на изток към Каспийско море, на север към Средното Поволжие, на запад към река Днепър, където Шамбат, братът на Кубрат основава едноименно селище, на което е съдено по-късно да прерасне в Киев, столицата на древноруската държава. Около 636 г. Българската империя е в своя апогей – простира се от Дербент на Каспийско море до Днепър и от Централен Кавказ до средното течение на Волга. Уви, величието е само временно.

В средата на VII век Велика България, която не е единна държава, започва постепенно да се разпада. Хазарите успяват да си върнат част от земите около устието на река Волга. В района на Дагестан се обособява едно полунезависимо българско княжество, само формално подчинено на Кубрат. По-страшни се оказват раздорите между неговите наследници.

В 668/669 г. Кубрат разделя държавата си между големия си син Баян, по-малкия Аспарух и брат си Шамбат. Последният владее Запада, Баян – Центъра, а Аспарух като законен престолонаследник – Изтока. Над всички до 672 г., когато умира, номинална власт запазва Кубрат. След това Велика България е разтърсена от продължила 7 години междусобна война. От едната страна са Аспарух и чичо му Шамбат, от другата – опитващият се да узурпира престола Баян. След няколко години неуспехи изпадналият в безизходица Баян вика на помощ хазарите, които само това и чакат. Настъплението им се оказва фатално и разсича на две Българската империя. Надигат глава и доскоро кротуващите алани. Като васал Баян запазва властта си между Средното Поволжие и река Днепър. От тези земи през IX век ще се обособи Волжка България. Всичко на изток остава за хазарите. Аспарух, след смъртта на чичо си, е принуден да изсели повечето уногундури и немалка част от дагестанските българи около дунавската делта, където огромният им брой ги изправя пред гладна смърт. И така, за няколко години събираната с кървава пот от Кубрат Велика България е разбита на късчета. За обезнаследения Аспарух остава единствен изход – да си пробие път на юг с оръжие в ръка, където го чакат сънародници, заселили се в предходните 3 столетия.

Ако можехме да се върнем в лятото на 680 г., щяхме да видим странно зрелище в дунавската делта – един разтревожен от появата на българите византийски император на име Константин, повел със себе си 60 000 от най-елитните бойци на света. И няколко десетки хиляди Аспарухови конници, въоръжени с рефлексивни лъкове, ризници и саби. Дни по-късно от великата ромейска армия са останали купища трупове и един страхливо избягал в Несебър василевс. На следното лято, когато българските багатури започват да палят вилите на ромейските патриции в предградията на Константинопол, императорът е принуден да си купи позорен мир. Занапред ще плаща не само данък, но и ще признае, че отвъд Хемус има нова държава. Държава, в която жреците измерват най-добре времето в цяла Европа, защото познават движенията на небесните тела, държава, в която за разлика от позлатения Версай 1000 години по-късно хората се къпят 2 пъти седмично, държава, в която умеят да строят крепости и градове, държава горда, сурова и държелива. Но и мила и обична – нашата България.